
BESCHRIJVING VAN ENIGE $\times$ ORCHIACERAS-GROEIPLAATSEN

C.A.J. KREUTZ

Summary

In this article some localities of the four most common $\times$ *Orchiaceras*-hybrids are described.

Zusammenfassung

In diesem Beitrag werden einige Fundorte der vier häufigsten $\times$ *Orchiaceras*-Hybriden beschrieben.

Inleiding

Door hun schoonheid en zeldzaamheid zijn hybriden tussen de Poppenorchis (*Aceras anthropophorum*) en *Orchis*-soorten een gewild object voor hen die geïnteresseerd zijn in Europese orchideeën.

In Europa worden vier belangrijke $\times$ *Orchiaceras*-hybriden onderscheiden. Er zijn nog enkele hybriden tussen andere *Orchis*-soorten en *Aceras anthropophorum* bekend; bij sommige bestaat echter twijfel aan de juiste determinatie ervan.

$\times$ *Orchiaceras spurium* (Rchb. f.) E.G. Camus

(*Aceras anthropophorum* (L.) W.T. Aiton $\times$ *Orchis militaris* L.)

$\times$ *Orchiaceras spurium* groeit hoofdzakelijk op kalkgraslanden in de volle zon in gezelschap van o.a. *Aceras anthropophorum*, *Anacamptis pyramidalis*, *Gymnadenia conopsea*, *Himantoglossum hircinum*, *Ophrys insectifera*, *O. holoserica*, *Orchis mascula*, *O. militaris*, *O. purpurea*, *O. ustulata* en *Platanthera chlorantha*.

$\times$ *Orchiaceras spurium* staat zowel morfologisch als in bloemkleur tussen beide ouders in. Daardoor is de plant vrijwel direct aan de opvallende habitus en de afwijkende kleur van de bloemen te herkennen. Deze intergenerische hybride is de minst zeldzame en zij wordt op veel plaatsen in Europa gevonden. Bekende groeiplaatsen bevinden zich thans nog in Duitsland, in Noord-Frankrijk en België. In Duitsland groeit zij hoofdzakelijk in de deelstaten Saarland en Rheinland-Pfalz. Op

kalkgraslanden in het zuidelijke deel van de Eifel wordt zij relatief zelden aangetroffen op standplaatsen waar ook beide ouders voorkomen. Bekende groeiplaatsen zijn de "Wingert" bij Kirn, vroeger als wijnbouwgebied in gebruik, het "Römerlager" bij Wasserliesch en enkele verspreid liggende terreinen in de omgeving van Trier en in het Saarland. In het natuurreservaat de "Wingert" is deze hybride vermoedelijk op kunstmatige wijze tot stand gekomen (Peitz, 1984). In sommige jaren worden hier wel meer dan tien exemplaren gevonden, in 1989 was slechts één exemplaar aanwezig. In hetzelfde reservaat groeide ook $\times$ *Orchiaceras bispurium* G. Keller, een bastaard tussen *Aceras anthropophorum* en *Orchis* $\times$ *hybrida* (*Orchis militaris* $\times$ *Orchis purpurea*). Sinds 1986 is deze uitermate zeldzame hybride op genoemde groeiplaats niet meer waargenomen. In het "Römerlager" bij Wasserliesch wordt de hybride tussen *Aceras anthropophorum* en *Orchis militaris* in een soortgelijke vegetatie als die van de "Wingert" waargenomen. Prachtige intermediaire exemplaren met donkerrood gekleurde bloemen groeien hier op een kalkgrasland, bezet met enig struikgewas, in gezelschap van *Aceras anthropophorum*, *Anacamptis pyramidalis*, *Cephalanthera damasonium*, *C. longifolia*, *Dactylorhiza maculata*, *D. majalis*, *D. sambucina*, *Epipactis helleborine*, *E. muelleri*, *E. leptochila*, *Gymnadenia conopsea*, *Himantoglossum hircinum*, *Listera ovata*, *Neottia nidus-avis*, *Ophrys apifera*, *O. araneola*, *O. insectifera*, *O. holoserica*, *O. holoserica* var. *flavescens*, *O. sphegodes*, *O. sphegodes* var. *flavescens*, *Orchis militaris*, *O. mascula*, *O. mascula* var. *alba*, *O. militaris* var. *albiflora*, *O. morio*, *O. pallens*, *O. purpurea*, *O. simia*, *O. simia* var. *albiflora*, *O. ustulata*, *Platanthera bifolia* en *P. chlorantha*.

In Frankrijk, vooral op de kalkgraslanden in het Noorden in de omgeving van Verdun, was $\times$ *Orchiaceras spurium* niet zeldzaam. De meeste groeiplaatsen zijn door vergrassing, veroorzaakt door dominantie van de grassoort Gevinde Kortsteel (*Brachypodium pinnatum*), verloren gegaan. Daarnaast heeft natuurlijke successie in de vorm van opslag van struikgewas en bos het proces alleen maar bespoedigd. Door ontginning en overbemesting zijn ook nog eens vele vindplaatsen verloren gegaan. Thans treedt de hybride nog slechts sporadisch in sommige gebieden op, daar waar beide ouders niet zeldzaam zijn.

foto's pag. 67:

1 2
3 4

- 1 $\times$ *Orchiaceras spurium*, Lanaye (B), 13 mei 1989
- 2 $\times$ *Orchiaceras melsheimeri*, Lanaye (B), 6 mei 1989
- 3 $\times$ *Orchiaceras bergonii*, La Frayssinede (F), 24 mei 1990
- 4 $\times$ *Orchiaceras bivonae*, Mt. Argentario (I), 15 april 1990

Op de bekende kalkgraslanden in de omgeving van Montenach wordt sinds enige jaren extensieve begrazing door runderen toegepast, aangevuld met maaien en afvoeren van de vegetatie in het najaar. Door deze beheersmethode tracht men de vergrassing en natuurlijke successie tot een minimum te reduceren.

In België is *×Orchiaceras spurium* waarschijnlijk alleen bekend van de St. Pietersberg bij Lanaye. Vrijwel ieder jaar worden hier diverse exemplaren aangetroffen, die tamelijk variëren in habitus en bloemkleur. In sommige jaren groeien hier zelfs meer dan tien exemplaren, temidden van *Aceras anthropophorum*, *Epipactis atrorubens*, *Orchis militaris*, *O. purpurea* en *Platanthera chlorantha*. In 1988 werd zelfs een exemplaar met witte bloemen gevonden, waarschijnlijk een unicum voor de St. Pietersberg. Door Belgische vrijwilligers worden ieder jaar omvangrijke beheersmaatregelen uitgevoerd, vooral bestaande uit het terugdringen van het struikgewas en bos, aangevuld met maaien en afvoeren van de vegetatie.

In Nederland werd deze hybride alleen in Zuid-Limburg gevonden op het voormalige gedeelte van de St. Pietersberg, dat thans door de ENCI vrijwel geheel is afgegraven. In 1950 werden twaalf bloeiende planten geteld, waarvan sommige meer kenmerken vertoonden van *Aceras anthropophorum* en andere weer meer naar *Orchis militaris* tenderden.

×Orchiaceras melsheimeri Rouy.

(*Aceras anthropophorum* (L.) W.T. Aiton *×* *Orchis purpurea* Huds.)

Uiterst zelden hybridiseert *Aceras anthropophorum* met *Orchis purpurea*. Naar eigen waarnemingen lijkt deze hybride één der zeldzaamste te zijn. Talloze excursies naar mogelijke groeiplaatsen op verspreid liggende locaties in Europa bleven tot 1987 vruchteloos. Verrassend was het om deze hybride zo dicht bij huis in de omgeving van Visé aan te treffen. In de literatuur waren wel opgaven over het mogelijke voorkomen van deze bastaard vermeld, maar meestal betrof het hier *×Orchiaceras spurium*. Vanaf 1973 zijn naar de desbetreffende hybride regelmatig uitgebreide zoekacties verricht, maar zonder resultaat. In 1987 werd *×Orchiaceras melsheimeri* op het Belgische deel van de St. Pietersberg gevonden. Deze vondst betrof één uitermate fors exemplaar. De plant was bijna zeventig centimeter lang met een bloeiaar van drie decimeter. Aan de voet van dit zeer krachtige exemplaar groeiden enkele planten van *Aceras anthropophorum*. De groeiplaats bevindt zich op de Thier de Lanaye op de westelijke flank van het Albert kanaal. Dit gedeelte is vrijwel geheel begroeid met het orchideeënrijke Eiken-Haagbeukenbos (*Stellario-Carpinetum orchietosum*). Ter plaatse wordt de vegetatie gekenmerkt door het voorkomen van diverse kalkminnende planten en door de aanwezigheid van orchideeësoorten als *Aceras anthropophorum*, *Cephalanthera damasonium*, *Ophrys insectifera* en *Orchis purpurea*. Aan het feit dat de groeiplaats van deze hybride moeilijk te vinden is en

dat de vondst nooit aan derden werd doorgegeven is het waarschijnlijk te danken dat het desbetreffende exemplaar in 1990 nog steeds aanwezig was. In 1991 was het desbetreffende exemplaar nog steeds aanwezig. Mogelijk als gevolg van het koude voorjaar was de plant veel kleiner van omvang dan in de jaren ervoor. Of zij in de komende jaren op deze vindplaats zal standhouden is uiterst onzeker geworden. Enerzijds wordt de groeiplaats sterk bedreigd door kap van het loofbos waarin zij groeit (ter uitbreiding van het aanliggende kalkgraslandareaal), anderzijds door de recente bouw van een stal, niet ver van de groeiplaats van *×Orchiaceras melsheimeri* verwijderd.

Op het Nederlandse deel van de St. Pietersberg (voormalige Coulisse), en wel in het concessiegebied van de ENCI, werd in 1951 één exemplaar gevonden. Na bestudering van het desbetreffende herbariumexemplaar, dat zich in de collectie van Janssen bevindt, kon deze vondst bevestigd worden. In het fotoarchief van Prick bevinden zich opnamen van deze plant. In de periode van 1952 tot 1955 werd deze hybride ieder jaar bloeiend aangetroffen. Omdat het gebied binnen afzienbare tijd door de ENCI dreigde te worden afgegraven, is de plant in 1955 in de tuin van het Natuurhistorisch Museum in Maastricht aangeplant. Al vele jaren is zij daar niet meer aanwezig.

Populaties van enige omvang bevinden zich thans nog in de omgeving van Millau in het Département Aveyron (Frankrijk). Hoewel *Aceras anthropophorum* daar hybriden met *Orchis militaris*, *O. simia* en *O. purpurea* vormt, is het voorkomen van de hybride met laatstgenoemde *Orchis*-soort slechts beperkt tot enkele vindplaatsen. Tijdens ons bezoek aan Zuid-Frankrijk werd een groot aantal groeiplaatsen van orchideeën bezocht. Slechts op één daarvan werd een kleine populatie van *×Orchiaceras melsheimeri* gevonden. Op een kalkgrasland ten westen van Neufchâteau werden zes exemplaren in volle bloei gevonden. In tegenstelling tot het exemplaar op het Belgische deel van de St. Pietersberg hadden deze planten een vrij gedrongen habitus en waren gemiddeld slechts twintig tot dertig centimeter hoog. Op dezelfde groeiplaats werden nog *Aceras anthropophorum*, *Gymnadenia conopsea*, *Listera ovata*, *Ophrys scolopax*, *Orchis mascula*, *O. militaris*, *O. purpurea*, *O. ustulata*, *Platanthera bifolia* en de hybriden *Orchis × hybrida* (= *Orchis militaris* × *Orchis purpurea*), *×Orchiaceras spurium* en *×Orchiaceras bispurium* (= *Aceras anthropophorum* × *Orchis × hybrida*) gevonden.

×Orchiaceras bergonii (De Nant.) E.G. Camus
(*Aceras anthropophorum* (L.) W.T. Aiton × *Orchis simia* Lam.)

Deze hybride is aanmerkelijk zeldzamer dan *×Orchiaceras spurium* en zij wordt slechts in enkele gebieden in Europa gevonden. Daar waar beide ouders op één groeiplaats voorkomen, blijft deze bastaard toch meestal een uitermate zeldzame verschijning.

Het bekendste verspreidingsgebied bevindt zich in Zuid-Frankrijk, waar deze overgangsvorm op sommige vindplaatsen veelvuldig optreedt. Bekende standplaatsen zijn de kalkgraslanden in het Rhônedal en in het département Aveyron. Vooral hier bevinden zich nog enige groeiplaatsen met relatief rijke populaties. Op zuidelijk geëxponeerde kalkgraslanden in het dal van de Jonte, ongeveer drie kilometer ten westen van Meyrueis, groeit $\times$ *Orchiaceras bergonii* op terrassen van verlaten wijnbouwgebieden. De hybride is reeds op enige afstand aan de habitus en soms aan de fel gekleurde, gestrekte bloeiaar te herkennen. De meeste exemplaren zijn volledig intermediaire kruisingen, maar sommige tenderen meer naar één der beide ouders. Op deze groeiplaatsen kan zij in gezelschap van *Aceras anthropophorum*, *Anacamptis pyramidalis*, *Dactylorhiza fuchsii*, *Gymnadenia conopsea*, *Ophrys araneola*, *O. aveyronensis*, *O. insectifera*, *O. scolopax*, *Orchis mascula*, *O. militaris*, *O. morio*, *O. purpurea*, *O. simia*, *O. ustulata*, *Platanthera bifolia* en *P. chlorantha* aangetroffen worden. Waar ook *Orchis purpurea* voorkomt bestaat de mogelijkheid om de kruisingen $\times$ *Orchiaceras bergonii* $\times$ *Orchis purpurea* of *Aceras anthropophorum* $\times$ *Orchis* $\times$ *angusticurris* (= *Orchis purpurea* $\times$ *Orchis simia*) aan te treffen. $\times$ *Orchiaceras bergonii* werd op 20 mei 1990 in de omgeving van Le Rozier gevonden. Zoals alle hybriden varieert ook deze behoorlijk in vorm en kleur. Op de uitgestrekte karstvelden in de omgeving van La Frayssinède groeide in de directe nabijheid van de weg één exemplaar met groen gekleurde bloemen. Op een vindplaats in de omgeving van Le Rozier werden meer dan twintig exemplaren van genoemde hybride op één plaats geteld.

Andere bekende groeiplaatsen bevinden zich op het eiland Kreta. Deze zijn vrijwel alle beperkt tot de naaldbossen op het hoogplateau Thrypti. Op beschaduwde standplaatsen groeit zij, meestal in humus van afgevallen naalden, in gezelschap van *Aceras anthropophorum*, *Barlia robertiana*, *Ophrys sitiaca*, *Orchis anatolica*, *O. pauciflora*, *O. prisca* en *O. simia*. Intensieve speurtochten leverden in 1989 slechts één bloeiend exemplaar op.

Voor Nederland was het aantreffen van $\times$ *Orchiaceras bergonii* beperkt tot de St. Pietersberg, waar omstreeks de jaren vijftig beide ouders voorkwamen. In 1952 werd dan ook de eerste vondst gemeld. De groeiplaats bevond zich in het concessiegebied van de ENCI (de zgn. Coulisse), thans echter geheel afgegraven. Van het toen verzamelde herbariumexemplaar vertonen de bladeren duidelijke kenmerken van *Orchis simia*, de bloeiaar daarentegen bezit de langgerekte vorm van *Aceras anthropophorum*. De petalen en sepalen hebben de groengele kleur van *Aceras anthropophorum*, terwijl de lip in vorm en kleur duidelijk naar *Orchis simia* tendeert. In 1954 werden zelfs zes bloeiende planten gevonden.

× *Orchiaceras bivonae* (Tod.) Soó
(*Aceras anthropophorum* (L.) W.T. Aiton × *Orchis italica* Poir.)

Wellicht de zeldzaamste van de vier genoemde × *Orchiaceras*-hybriden. Bekende groeiplaatsen bevinden zich in Italië en wel in de uitgestrekte karstgebieden van de Mt. Gargano en Mt. Argentario. Zelf zag ik deze hybride alleen op het schiereiland Mt. Argentario. Op een terrein langs de weg van Orbetello in de richting van Il Telegrafo werd in 1982 één exemplaar in volle bloei aangetroffen. In hetzelfde terrein werden ook nog *Aceras anthropophorum*, *Ophrys holoserica*, *O. tyrrhena*, *Orchis italica*, *O. morio*, *O. papilionacea*, *Serapias lingua* en *S. parviflora* gevonden. De groeiplaats betrof een verlaten en braakliggend terrein, bezet met enig struikgewas, dat wellicht binnen afzienbare tijd ten prooi zou vallen aan de steeds verder uitbreidende hotelketen ten behoeve van de "toeristen-industrie". Tijdens een hernieuwd bezoek in april 1990 werd bovengenoemde verwachting inderdaad bevestigd. Grote delen van het terrein waren veranderd in een geheel nieuw vakantiedorp met enkele tientallen vakantiehuysjes. Daarnaast was het gebied grotendeels dicht gegroeid met opslag van struiken en bomen. Maar de groeiplaats van × *Orchiaceras bivonae* was bewaard gebleven. Hetzelfde exemplaar werd na enig speurwerk teruggevonden. De plant bleek in habitus vrij stabiel gebleven te zijn bij vergelijking met de opnamen van 1982.

Literatuur

- BAUMANN, H. & S. KÜNKELE, 1982. Die wildwachsenden Orchideen Europas. Stuttgart.
- BAUMANN, H. & S. KÜNKELE, 1988. Die Orchideen Europas. Stuttgart.
- BUTTLER, K.P., 1986. Orchideen. Die wildwachsenden Arten und Unterarten Europas, Vorderasiens und Nordafrikas. München.
- DANESCH, O. & E., 1969. Orchideen Europas, Südeuropa. Bern.
- DANESCH, O. & E., 1969. Orchideen Europas, *Ophrys* hybriden. Bern.
- DAVIS, P.H., J.A. DAVIS & A. HUXLEY, 1983. Wild Orchids of Britain and Europe. London.
- HENKE, E., 1986. Exkursionen in die Orchideenflora Kretas. Ber.Arbeitskr.Heim.Orchid. 3 (1): 13-38.
- HÖLZINGER, C. & J., 1986. Beiträge zur Orchideenflora von Kreta. Mitt.Bl.Arbeitskr. Heim.Orchid.Baden-Württ. 18 (1): 137-150.
- KREUTZ, C.A.J., 1986. De orchideeënpopulaties op het Belgisch deel van de St. Pietersberg. Natuurhist.Maandblad 75 (5): 87-93.
- KREUTZ, C.A.J., 1990. Beitrag zur Orchideenflora Kretas. Mitt.Bl.Arbeitskr.Heim. Orchid.Baden-Württ. 22 (2): 358-384.
- KREUTZ, C.A.J., 1990. De orchideeënflora op het Griekse eiland Kreta. Eurorchis 2: 107-154.

- LANDWEHR, J., 1977. Wilde Orchideeën van Europa, deel 1 & 2. 's-Graveland.
- PEITZ, E., 1981. Beobachtungen an *Aceras-Orchis*-Hybriden. *Die Orchidee* 32: 130-138.
- PEITZ, E., 1984. Ein alter Weinberg wird Orchideen-Schutzgebiet. *Die Orchidee* 35 (1): 31-34.
- SUNDERMANN, H., 1980. Europäische und mediterrane Orchideen. Hildesheim.

Dit artikel verscheen gedeeltelijk reeds eerder in *Orchideeën* 52 (5), oktober 1990.

C.A.J. Kreutz
Oude Landgraaf 35 a
6373 BE Landgraaf